

A KÖZREADÁS SZEMPONTJAI

Kötetünk anyagát elsősorban már megjelent – manapság nagyrészt hozzáférhetetlen – kiadványok, részben pedig még kiadatlan hangzó felvételek alapján állítottuk össze. A forrásokról külön jegyzéket közlünk, és itt feltüntetjük a kiadványok címét és a hangzó felvételek nyilvántartási számát. Egy-egy dal forrása általában több kiadvány, illetve több felvétel. Ez alól csak a ritka dalok képeznek kivételt.

Célunk, hogy a vajdasági magyar népzene romlatlan lírai hagyományának keresztmetszetét minél teljesebben bemutassuk. Ennek a célnak optimális megvalósítását két akadály is bonyolítja. Egyik a jelenlegi gyűjtésekben szereplő vajdasági magyar lakta települések egyenletlen képviseltsége. Közép-Bácskából, Közép-Bánátból, Dél-Bácskából, Dél-Bánátból (kivéve az al-dunai székelyeket), Szerémségből és Bácska nyugati részeiből (Gombos, Doroszló és Kupuszina kivételével) alig van adatunk. Gyűjteményünkbe igyekeztünk minél több települést beiktatni. A dalok lelőhelyeinek jegyzéke erről tájékoztat. A másik nehézség a dalok kóros elváltozása az olcsó vásári ízlés és a műdalok divatjának térhódítása miatt. Így lesz sok értékes szövegnek értéktelen dallama. Amennyiben a forrásokban nem bukkantunk a szövegnek romlatlan dallamhagyományba tartozó változatára, akkor hozzá illő jó dallammal társítottuk a szöveg lelőhelyének megfelelően. Ezt a fajta csalást a hagyomány is lehetővé teszi, mint ezt a sok dallam–szöveg cserebere a gyűjteményben tanúsítja is. Nagyobb „csalás” esetén a dal alatt megjegyezzük, kinek (kiknek) a gyűjtése alapján társítottunk dallamot és szöveget. (A forrásjegyzékből ellenőrizhetők az eredeti gyűjtések.) Egy-egy, a közhasználatban megkopott, stílustalanul deformált népszerű dallamtípusnak természetesen a romlatlan változatát adjuk közre. Ilyenkor a dal alatti megjegyzésben felhívjuk a figyelmet a romlott változat közkeletűségére. Terjesztésre kizárólag romlatlan hagyományt javasolhatunk. A zeneileg írástudatlanok kérjék zeneszakértő segítségét a dallam elolvasásához, mert könnyen megtörténhet, hogy az általuk felismert szöveget terjesztésre érdemtelen dallamon tudják.

A népdal életének bemutatása érdekében iparkodtunk minél több típust közölni minél több változat alapján. A változatok a népdal életének alapvető lényege: a szerves egységben a sokféleséget képviselik. Az egység szabályai közösségiek, a kereteikben megszólaló változat mindig egyedi. A közeli változatokat egybevontuk, de igyekeztünk a megszólaltatás lehetséges megoldásaiból minél többet feltüntetni. Ezért írjuk egymás alá a szövegeltéréseket, jelöljük a kottán a dallameltéréseket, hogy elkerüljük egyes népszerű vagy éppen divatosan felkapott változatok tandallá merevedését, azaz, hogy minden alkalommal azonos módon szólaljanak meg, mint az iskolában vagy rádióból tanult dalok esetében. A szöveg- és dallamképet nem akartuk

túl bonyolulttá tenni, ezért olyan megoldást is alkalmazunk, hogy az egyforma dalsorokat különféle megoldásban mellékeljük. Az egyforma sorok különbözőségére a népi előadásban is akad példa. A közölt lehetőségekből mindenki szabadon választhat, sőt, *alapos stílusismeret* birtokában alakíthat is a konkrét változaton.

Minél több változatban kering egy dal, minél több szöveget énekelnek rá, annál elevenebb hagyományt képvisel. A rokon típusok viszont azt mutatják, milyen mélyen gyökerezik a hagyományban egy-egy dallamgondolkodási forma. Néhány fontosabb dallamtípusból többet is bemutatunk. A régi stílusból ilyenek:

- (a) *Ősz az idő, hideg vagyon* (105), *Bujdosik az árva madár* (124), *Eltörött a kutam gémeje* (164), *Zörög a kocsi a fagyon* (166) és bukovinai altípusuk, *Sokat arattam a nyáron* (86);
- (b) *Ha majd engem a főfencser vizitál* (19), *Sárgarigó füttyürészget az ágon* (55), *János bácsi eladta a szamarát* (170, 171), *Házunk előtt három füzér paprika* (184), *Volt énnékem szép szeretőm, de már nincs* (200);
- (c) *Lassan nyílik, lassan hervad a rózsa* (127), *Nem idevaló születés vagyok én* (128), *Fekete felhőből esik az eső* (133), *Volt énnékem édesanyám, de már nincs* (197);
- (d) *Édes-kedves kis Bodri* (178), *Piros nyelvű kis bicska* (179), *Ha Dunáról fúj a szél* (180, 181);
- (e) *Édesanyám volt kend* (46), *Elment az én rózsám* (120);
- (f) *Sárgarépa, icike, parányi* (101), *A szegedi halastó* (187, 188);
- (g) *Gyere, pajtás, katonának* (7), *Lógerkaróm le van verve* (59), *Fecském, fecském, édes fecském* (138), *Fakó lovam, rúgd fel a port* (158), *A mi házunk szép helyen van* (165);
- (h) *Elszegődtem béresnek* (106), *Ha mindég így lenne* (175);
- (i) *Út az óra kakasszóra* (23), *Én már többet nem kapálok* (102);
- (j) *Bogojai templom tetejébe* (4), *Szépen esik az eső a rétre* (147), *Az ökröm a Csáki meg a Virág* (160);
- (k) *Édesanyám volt kend* (47), *Keresem a lovam* (193);
- (l) *Falu végén megfűjták a trombitát* (32), *Arra alá az ég alja de szürke* (112);
- (m) *Elszaladt a lovam* (194, 195).

Az új stílusú dalok között több a típus, a teljes dallamegyezésen kívül egyezhetnek csak szélső vagy középső soraik. Közelebbi-távolabbi változatok:

- (a) *Kaszárnya, kaszárnya* (54), *Kocsmárosné, hallja* (168);
- (b) *Ha lemegyek én a rétre aratni* (84), *Túl a Tiszán learatták a búzát* (90);
- (c) *Jaj, de harmatos a kukorica levele* (24), *Jaj, de csitteg-csattog a gőzkocsi kereke* (25, 26), *Szagos a rozmarin, földre hajlik az ága* (27);
- (d) *Kedves jó anyám, nem írok több levelet* (64), *Almás, vasderes szőre van a lovamnak* (115), *Jaj, de széles, jaj, de hosszú ez az út* (140), *Összefolyik a Kis Körös a Dunával* (146);
- (e) *Tiszta búza ki sem hányta a fejét* (94), *A kiskertem körül van ibolyával* (153);
- (f) *Sűrű sötét felhők vándorolnak az égen* (130), *Sej, sötét felhők vándorolnak az égen* (131), *Mikor mentem, babám, az első sorozatra* (21);
- (g) *Teleckai templom tetejébe* (3), *Ferenc Jóska háromszinű lobogója* (36), *Sárgarigó madár felszállott a fára* (41), *Állok, állok a templom sarkán egyedül* (65);

- (h) *Rigó madár szépen füttyül az ágon* (56), *Szonfarina léccel van bekerítve* (69), *Kimentem a selyem rétre kaszálni* (103);
- (i) *Sötét felhő beborítja az eget* (15), *Gyere, komám, gyerünk be a kocsmába* (74), *Béres legény, ne rakd meg a szekeret* (109), *Volt énnékem édesanyám, de már nincs* (199);
- (j) *Két nyárfa közt besütött a holdvilág* (48), *Csárda, csárda, fedeletlen csárda* (73);
- (k) *Ha megindult ez a gőzös, hadd menjen* (29), *Két cső kukorica terem egy száron* (98);
- (l) *Édesanyám, mi van a kötőjébe* (17), *Édesanyám akkor kezdett siratni* (39);
- (m) *Tegnapelőtt jöttem meg a csatából* (66), *Sej, ha kimegyek én a rétre kaszálni* (67);
- (n) *Esik eső, Zombolyáról fúj a szél* (11), *Apatini Koronára süt a nap* (12);
- (o) *Túl a Tiszán learattam a búzám* (89), *Ballag már a hajnalcsillag az égen* (104), *A zentai dobogós hid alatt* (88);
- (p) *Sej, haj, aki legény, jöjjön velem kaszálni* (83), *Kis pejlovam, sej, haj, rég nem eszi a zabot* (156);
- (r) *Jaj, de szépen esik a záporosó* (134), *Darumadár magasan száll, szépen szól* (136);
- (s) *Megérik a szőlő feketére* (2), *Esik eső, sár, víz van az utcán* (43);
- (t) *Sej, haj, túl a Tiszán learatták az árpát* (91), *Sej, haj, harmatos a kukorica levele* (99).

A kottakép legtöbb esetben igen egyszerű, csupán a leglényegesebb dallamvonásokat tükrözi, ezt pedig gyűjteményünk forrásanyaga határozza meg. Mint már említettük, forrásaink nagy része már nyomtatásban is megjelent kiadványokból származik. Ezek dallamlejegyzései különböző időkben és különböző céllal készültek, nem ritkán hangzó felvétel nélküli helyszíni lejegyzések. A túl bonyolult kottaképet egyszerűsítettük, az újabb, hangzó felvétel alapján készült transzkripciók közepes részletességűek.

A dallamokat közös záróhangon közöljük. Ez a könnyebb összehasonlítást szolgálja, és *nem kötelez hangnemi fekvésre sem énekes, sem hangszeres előadásban*. Mindenki válasszon magának alkalmas hangnemet lehetőségeihez mérten.

Ütemjelzést nem tüntetünk fel, csak tempójelzést. Az előadásmód lehet: giusto (feszés lüktetésű), parlando (beszédszerű) és rubato (egyes hangok, hangcsoportok érzelmileg szabad nyújtása vagy rövidítése). A giusto előadásmódot metronómszám jelöli, több összevont változat esetében két szám is, melyek a legalacsonyabb és legmagasabb szélső értékekre vonatkoznak. A régi lejegyzéseknek gyakran nincs tempójelzése, ilyenkor zárójelben tüntetjük fel az ajánlott gyorsaságot.

A ritmus finom jellegzetességeinek jelölésére lehetőség szerint mindig ügyeltünk: pl. triolák, kvintolák éles vagy nyújtott ritmus helyén és a legato jellegű parlando előadásmódban. A nálunk leggyakrabban előforduló egy-két hangnyi díszítésekre szintén gondunk volt. A sorkezdő-sortámasztó szótagokat (*a, hej, de* stb.) minden lehető alkalommal feltüntettük. A szótagszaporító toldalékszótagokat kétféleképpen közöljük: zárójelben vagy a kottaképen bejelölt változat segítségével. Az előadásmód számtalan fontos jellemzőjének jelölésére nemigen van több lehetőségünk a mégoly részletes kottakép segítségével sem. Ezért nagyon fontos minél több *hangzó élményt szerezni* (gyűjtés vagy gépi felvétel révén), melyek segítségével az ismeretlen dal is stílusosan életre kelthető. A parlando és lassú giusto megszólaltatása a „beavatlanoknak” a legnehezebb feladatok egyike. A 72–108 közötti lassú feszés tempónak feszültsége, belső izzása van. Ezeket manapság gyakran elsielve halljuk, mert a belső

tartalom (hangsúlyok, díszítés, ritmusfinomságok stb.) hiányát sebességgel kísérlük meg helyettesíteni.

Összevont változatok esetében a gyűjtéshelyek a dalok vajdasági elterjedtségét is érzékeltetik. Amennyiben a forrásokban szerepel, az énekesek nevét minden alkalommal feltüntetjük: ők jelentik a népdal személyes életét, ők azok, akik a népzene-hagyományt számunkra megőrizték. Tértől, személytől és időtől elvonatkoztatott „népdal általában” a gyakorlatban nem létezik.

A dalok alatt közölt jegyzetekben szólunk a legfontosabb tudnivalókról, a dalamok és szövegek egymás közti rokonságáról, a lemezen vagy kazettán megjelent hangzó változatokról és a szakirodalomban található változataikról, továbbá a Járdányi-féle típusgyűjtemény adatairól a földrajzi elterjedtséget illetően.

Kötetünkben 200 lírai dalt közlünk (minél több lehetséges változat alapján) szöveg szerinti elrendezésben: katonadalok(1–74.), a hétköznapi dalai (75–125.), valamint szerelmi, tréfás és egyéb dalok (126–200.). A katonadalok fejezetének 74 dalán kívül még számos katonaelettel kapcsolatos versszakot találunk, főként a summásdalokban, de egyéb lírában is. Viszonylag kevés a mezei munkákkal kapcsolatos aratók, búza–ku–korica motívumú dalok száma: 51. Legtöbbjük szerelmi szimbolika, nem munkadal. A szerelmi, tréfás és egyéb dalok számát 75-ben szabtuk meg, mert ilyenek szerepelnek majd a későbbi lakodalmas dalok kötetében is.

Már említettük, hogy a különböző szövegműfajoknak nincs különböző dallam-műfaja, azaz bármilyen szöveg párosulhat bármilyen dallammal, ha ezt a sorszerkezet és ritmus lehetővé teszi. A szöveg szerinti rendezést bonyolítja az a körülmény is, hogy a lírai népköltészetben a versszakok közötti kapcsolat igen laza. Egy-egy versszak általában önálló gondolatot fejez ki. Még sorrendjük és előfordulásuk is tetszés szerinti. Egyes dallamok egyszerre lehetnek tehát katoná-, szerelmi vagy egyéb dalok, mert a hozzájuk kapcsolódó versszakok tartalma általában különféle. A következő szöveg szerinti rendezés megsokszorozza a változatok számát, ez pedig túlméretezi az anyagot. Ezért választottuk azt a megoldást, hogy a besorolást a különböző fejezetekbe a dal első versszakában szereplő motívum vagy tartalom szabta meg, és csak azután a következő versszakok tartalma. Ha pl. szerelmi vagy summásdalban fordul elő katonaszöveg, a katonaszöveget is ide csatoltuk, nem a témának megfelelő fejezetbe. A más fejezetekben előforduló, nem oda tartozó szövegekre a fejezetek előszavában és a jegyzetekben utalunk.

A kezdő sorok betűrendes mutatója „belső” versszakokra is vonatkozik. A legtöbb versszak lehet kezdő versszak is. Viszonylag ritka a megszabott versszakosrend egy dalon belül (pl. 49, 54, 73 stb.), ilyenkor is gyakran csupán két szakaszra szorítkozik (pl. 6/2–3, 11/11–12, 33/4–5, 112/2–3 stb.).

Szöveg szerinti rendezésben a rokondallamok távol kerülnek egymástól, ezért a rokonságra külön is felhívjuk a figyelmet. Ezt meg is tettük már ennek a fejezetnek az elején, de a dalok jegyzeteiben is utalunk rá.

Gyűjteményünkben 91 régi és 109 új stílusú dallamot közlünk. Iparkodtunk minél több típust bemutatni, de sajnos, így is sokat ki kellett hagyni, különösen az új stílusúak közül, mivel ebben a rétegben jóval számosabbak a különböző típusok. Az új stílus hazája az Alföld, nálunk is ez virágzik leginkább, ezenkívül katonadalaink és egyéb lírai dalaink tetemes része is új stílusú dallamokon szólal meg legtöbbször.

A tájékozódást a kötetben könnyítik a sorzárlat és a szótagszám szerinti zenei mutatók a már említett betűrendes és helységnévmutatókon, valamint a forrás-jegyzéken kívül. A sematikus táncmutató a néptáncosok munkáját segítheti.

A közzétett 200 dal felfogható receptek gyűjteményének, melynek segítségével (valamelyes zenei ismeretek alapján) mindenki a saját használatára kelthet életre népdalokat, esetleg változtathat is rajtuk. A dallam- és a szövegklisék és alkalmazási szabályaik ismerete lehetővé teszi a sikeres rögtönzést. Ez a közösségi művészet alapvető lényege: a felhangzó dal mindig egyéni, személyes megnyilatkozás, de a közösség által is elfogadott szabályok keretében. Ez ismereteink és rögtönzőkészségünk próbaköve is. Ennek elérését a hangzó élmény segíti elő, amit elsősorban úgy szerezhetünk, ha *magunk is gyűjtünk*, vagy sok felvételt hallgatunk, bár az utóbbi nem helyettesítheti az élő előadás varázsát.

A hiteles népdaléneklés egyik lényeges eleme a népi beszéd. A népdal elsősorban énekelt vers és nem fordítva, ahogy manapság leginkább halljuk: dallam, ami alá melleleg szöveget is mondanak. Az előadásban természetesen dallam is, szöveg is egyformán fontos. Nem feltétlen javasoljuk, hogy a hiteles népnyelv érdekében számunkra idegen nyelvjárások elsajátításával vergődjünk, de elvárjuk mindenkitől, hogy a sajátját ismerje, tartsa tiszteletben és népdalénekléskor használja is. Az iskolában megtanult irodalmi beszéd nem követeli a népnyelv teljes feláldozását, mert a tájszólás kihalásával nyelvünk lesz szegényebb. A tájszólás használata megfelelő közegben nem „szegénységi bizonyítvány”, mert nem feltétlenül annak a jele, hogy az irodalmi nyelvet nem tudjuk, hanem hogy a népi nyelvet *is* tudjuk.

Kiadványunk egyik célja az is, hogy a népi nyelv ízeiből minél többet érzékeltessünk. Ez nem mindig lehetséges, mivel a különböző korokban készült forrásanyagban a fonetikus szövegjegyzés igen egyenletlen. Kupuszina, Csóka, Zenta és környéke, továbbá az al-dunaiak esetében módunkban állt, hogy a régi semleges nyelvezetű szövegjegyzéseket a megfelelő nyelvjárás szellemében kijavítsuk. Meg kell jegyezni azonban, hogy a nyelvjárást hitelesen őrző népi beszéd maga sem következetes a tájszólás sajátosságainak mindenkori alkalmazásában, és ez valószínűleg az iskolában szerzett helytelen értékítélet számlájára írható.

A népi és köznyelvi beszéd általános jellemzője a középzárt *ë* számtalan árnyalatának használata. Irodalmi nyelvünkben csak a nyílt *e* és *é* magánhangzók jelölésére van mód. A helytelen, műveltségfitogtató „mekegésnek” még köznyelvünkben sincs helye.

Vajdaságban meglehetősen sokféle tájnyelv él mind a mai napig. Bánát, szórványosan a Bácska is, *ö*-zik. (Általában a középzárt *ë* helyén, pl. *möglátta, engöm, édös* stb.)

Sajátos tájnyelvet őriznek a kupuszinaiak és az al-dunai székelyek. Az idegennek meglehetősen nehéz megbirkóznia mindkettővel.

Kupuszinának a sajátosságai a magas *a* és mély *á* (ányām), az *ő* és *ű* helyett *é* vagy *ë*, ill. *i* használata (*ëker, szír=szűr* stb.), rövid mássalhangzók hosszúk helyett (istáló stb.), és még számos más érdekesség, mint pl. *á* asztál, az asztal helyett.

Néhány az al-dunai jellemzők közül: elsősorban a középzárt *ë*-k használata számunkra szokatlan helyeken, mint *ës* is helyett, *hëzzám* hozzám helyett, *szüvemët* szívemet helyett. Ezzel szemben nyílt *e*-k hangzanak a *te, le, ne, sem* stb. szócskákban.

A Duna menti és szerémségi nyelvjárásban, ugyanúgy, mint a Dunántúlon a határozói igenév (mint „germanizmus” nemkívánatos a magyar irodalmi és köznyelvben) változik, pl. *be van kötvel* vagy *be van kötte, be van köttel*, hogy csak egyet említsünk a jellemzőkből.

Régies népi beszédben gyakran hallani ilyeneket, mint *innyi, fűsükönnyi* stb. Általános viszont ma is a *lán, legin, asszon, kik, szilid, kinyér* stb. használata, a *-ban, -ben*

szóvégződés elnyelése, helyettük *-ba*, *-be* hallatszik. A mássalhangzók rovására a magánhangzó sokszor meghosszabbodik, pl. *áni*, *űni*, *a'ra*, *tere'ni*, *gondója* stb. Általános gyakoriság még a helyes irodalmi beszédből származó *szúri*, *hozi* a *szúrja*, *hozza* helyett vagy a *vette*, *kötte* a *vetette*, *kötötte* helyett, továbbá a nyelvtanilag ugyancsak helytelen igemódhasználat, mint pl. *tartsa*, *tiltsa* a *tartja*, *tiltja* helyett.

Az itt megemlített néhány jellemző csupán ízelítő a népi beszédkultúra gazdag eszköztárából. Használata megfelelő alkalmakkor nem műveletlenségünk fokmérője, hanem éppen többlettudásunk jele.

A szöveglejegyzés fonetikusságának fokát a helyes köznyelvi kiejtés befolyásolja. A mássalhangzók hangtani változásai közül csak azokat jelöljük, amelyek a helyes köznyelvi kiejtéstől eltérnek. Így pl. nem jelöljük a *gondolja*, *tudja*, *utójára* stb. alakok *gondója*, *tuggya*, *utojjára* kiejtését, mert a köznyelvben is így ejtjük helyesen, csak akkor, ha *gondója*, *utójára* stb. módosulnak. A helytelen, félművelt, betű szerinti kiejtést nem kívánjuk terjeszteni (pl. *tud/ja*). Amennyiben az *ly* kiejtése *j*, mindig *ly*-t írunk, de abban az esetben, ha megkettőződik vagy *l*-nek ejtik, fonetikusán jelöljük, pl. *o/jjan*, *ibo/jja*, *nyoszolla*, *illen*, *foló* stb. A szöveget zenei szempontok is befolyásolják, természetesen ezekre is tekintettel vagyunk.